

Od vseh tekstilnih panog se je v Avstriji uveljavila kot zadnja bombažna industrija, ker je bila navezana na uvoz bombaža in je državna uprava pod vplivom merkantilističnih načel pospeševala v prvi vrsti industrije, ki so predelovale domače surovine. To stališče je pa postajalo sčasoma nevzdržno spričo razvoja bombažne industrije v naprednejših zahodnih državah. Dvorni dekret z dne 9. januarja 1786 je odredil, naj se dovolijo tujim spretnim bombažnim tkalcem, ki bi se preselili v Avstrijo, razen podpore v znesku 100 goldinarjev še druge olajšave glede davkov, vojaške prostosti in verske tolerance.

Bombažne tovarne so se nato začele ustanovljati posebno na Češkem in v Spodnji Avstriji. Bile so organizirane po sistemu založništva in so zaposlovale veliko število prebivalcev s podeželja pri predenju in tkanju, medtem ko se je opravljal le tiskanje tkanine in apretura v tovarniških prostorih. Na Češkem so bombažne tovarne zaposlovale na ta način leta 1789 pri predenju okoli 24.000, proti koncu 18. stoletja že 40.000 oseb.¹

Na slovenskih tleh se je začela ta industrija najprej v Trstu, kjer so okoli leta 1780 proizvajale 3 tovarne letno okoli 60.000 funtov rdeče barvane bombažne preje.² To je povsem razumljivo, ker se je bombaž uvažal v Avstrijo iz Egipta preko Trsta.³

Kmalu so se pojavili tuji tovarnarji, ki so hoteli izkoriščati cenene podeželske delovne moči v slovenskih krajih za predenje bombaža. Graška bombaška tovarna je ustanovila leta 1787 »faktorijo« za predenje bombaža na Gorenjskem, ki je zalagala z bombažem delovne moči na Bledu, v Radovljici, na Belem kamnu pri Begunjah in v Podvinu.⁴

V Celovcu je postavil Alojzij Reyer tovarno linona in bombaževine, ki je dobila 13. avgusta 1795 tovarniški privilegij.⁵ Razen tega podjetja se omenja v istem času na Koroškem še ena tovarna menčestra.⁶

Razvoj do prave industrije pa je dosegla bombažna panoga šele v začetku 19. stoletja z uvedbo predilnih strojev, avtomatičnih stavev in tiskanja s pomočjo graviranih bakrenih plošč.⁷

Prva bombažna tovarna na slovenskih tleh, ki je uporabljala predilne stroje, je bila ustanovljena leta 1826 v Ajdovščini. Postavili so jo tržaški podjetniki. Predilnica je začela obratovati leta 1828, barvarnica za barvanje prediva v rdeči barvi leta 1829. Podjetje je imelo vodno turbino in parni stroj, od leta 1841 naprej celo selfactorje.⁸

V Ljubljani je postavil mehanično bombažno predilnico Anglež Wiliam Moline, rojen le-

ta 1793 v Londonu. Od leta 1820 naprej se je udeleževal na Reki, kjer je ustanovil razne tovarne. Leta 1830 se je naselil v Ljubljani, kjer je bil ravnatelj in družbenik sladkorne rafinerije na Poljanskem nasipu. Leta 1837 je zaprosil za deželno tovarniško koncesijo za postavitev bombažne predilnice v Ljubljani, ki mu je bila odobrena 9. novembra 1837.⁹

Postavil je predilnico na mestu, kjer je stala prej medtem pogorela prva rafinerija sladkorja v Blatni vasi (med današnjo Miklošičevo, Pražakovo in ulico M. Pijade). Začela je obratovati leta 1838. Imela je parni stroj 20 H. P., 8 predilnih strojev s 3000 vreteni. Zaposlovala je 70 do 80 delavcev in 10 do 20 rokodelcev za izdelavo novih strojev. Poleg tega je imelo v Kamniku barvarnico za barvanje prediva v turškordeči barvi.¹⁰ Začetni obratni kapital je znašal 50.000 goldinarjev¹¹, leta 1842 je znašal 75.000 goldinarjev in leta 1846 že 90.000 goldinarjev.¹² Predilnica je izdelovala v glavnem prejo do številke 30, za katere je obstajala po cesarski odločbi z dne 11. aprila 1825 uvozna prepoved, medtem ko so bile višje številke zaščitene s carino 30 goldinarjev za dunajski cent.¹³ S tem je bilo za prejo do številke 30 inozemska konkurenca popolnoma izključena. Leta 1845 je izdelala 447.578 funtov preje in sicer 111.895 funtov preje štev. 1 do 14, 223.788 funtov štev. 16 do 24, in 111.895 funtov štev. 26 do 34.¹⁴

Podjetje je dobro uspevalo. Leta 1840 je odprlo svojo lastno prodajno zalogo v mestu in sicer na Starem trgu št. 164, kateri je sledila leta 1848 lastna prodajna zaloga na Dunaju.¹⁵

Vzporedno s poslovnimi uspehi je naraščalo število vreten in zaposlenega delavstva. Leta 1844 je imela 5800, leta 1845 že 9852 vreten. Leta 1842 je zaposlovala predilnica 150 delavcev, katerih število je naraslo do 1845 na 293, od teh 20 v Kamniku.¹⁶ Delavci so se rekrutirali iz najrevnejših slojev ljubljanskega prebivalstva.¹⁷ Za kvalificirana dela pri predilnih strojih je imela tovarna tuje moči. Tako se omenja leta 1840 predilni mojster iz Saksanskega in razen njega še dva Avstrijca pri predilnih strojih. Predilec je imel tedensko mezgo 6 goldinarjev, mojster pa mesečno plačo 40 goldinarjev.¹⁸

Poleg odraslih pomožnih delavcev in še večjega števila delavk je bilo v predilnici zaposlenih tudi večje število otrok. Leta 1840 je delalo 24 fantov in 54 deklic v starosti med 11 in 14 let, leta 1841 skupno 57 otrok v starosti med 9 in 16 let, med temi 3 starih 9 let. Leta 1846 je bilo zaposlenih 34 med 10 in 16 let starih dečkov in 37 med 8 in 16 let starih deklic. Med deklicami je bila ena 8 let stara,

tri 9 in dve 10 let. Prav nečloveško so se izkoriščale te delovne sile v nežni otroški starosti, ker so morale delati od 5. ure zjutraj do opoldne in od 1. ure do 7. ure zvečer, torej celih 13 ur.

Kot cinična ironija zveni dekret dvorne pisarne z dne 18. oktobra 1839, ki je odredil poizvedbe o zaposlitvi otrok v tovarnah in zahteval predloge za njihovo zaščito pred škodljivimi zdravstvenimi, moralnimi in duhovnimi posledicami za naraščajočo generacijo. Pri tem naj bi se upoštevala starost otrok, vrsta dela, delovni čas. Kar ganljivo navaja ta dekret, da mora biti v tem pogledu naloga državne uprave, da uskladi interese industrije in človekoljubja in da onemogoči zlorabe, do katerih zapelje posamezne fabrikante sebični pohlep po dobičku. Ta cilj naj bi se pa dosegel brez prenatrpnega omejevanja industrijske dejavnosti.¹⁹ Vsa zadevna večletna posvetovanja na Dunaju in v posameznih deželah so pa ostala brezuspešna.²⁰ V ljubljanski bombažni predilnici so, kot že omenjeno, še naprej zaposlovali od 8 let naprej stare otroke. Leta 1851 je delalo pri njej 35 izpod 14 let starih otrok.²¹ Mezde, ki so jih dobivali zaposleni otroci so bile tako sramotno nizke, da je bilo za njihove starše bolj donosno, če so puščali otroke beračiti po ulicah, kot da bi jih pošiljali na delo v tovarne.²² V tovarnah so bili zaposleni večinoma otroci, katerih starši so delali v tovarni, in bi sicer ostali doma brez vsakega nadzorstva. Taki starši so dajali otroke v tovarno tudi z namenom, da bi si nekoliko dvignili svojo žalostno življenjsko raven.²³

K ljubljanski predilnici je bila postavljena leta 1848 še mehanična tkalnica s 150 statvami, katerih število je kmalu naraslo na 200.²⁴ V delo je sprejemala izučene, pod 30 let stare tkalske delavce (pomočnike). Dokler delavec ni bil izurjen, za kar je potreboval okoli 14 dni, je dobival 30 krajcarjev na dan, potem pa 4 do 5 goldinarjev na teden.²⁵ Prejo je razpečevalo podjetje večinoma v notranje-avstrijske dežele. Bombaževine in sicer težke domestik in molino je izdelala tkalnica letno okoli 30.000 kosov, ki jih je razpečevala večinoma v Lombardijo in Benečijo.²⁶

Marčna revolucija na Dunaju v letu 1848, revolucija na Ogrskem in vojna v Italiji so imele zelo slabe posledice za industrijo. Avstrijske finance so bile derutne. Kljub temu, da je bil 22. maja 1848 dekretiran prisilni tečaj za papirnat denar, se je pojavil agio za srebrni denar, ki je znašal leta 1848 109 %, leta 1849 111 %, leta 1850 120 % in leta 1851 126 %.²⁷ Nastalo je splošno pomanjkanje denarja, ki je tlačilo trgovino in industrijo tudi v Ljubljani, posebno ker tu ni bilo podružnice avstrijske Narodne banke, torej možnosti eskontnega kredita.²⁸ Železniška zveza Ljubljane

z Dunajem, odprta 17. septembra 1849, je omogočila cenen prevoz tekstilnega blaga iz severnih dežel, kjer je bila tekstilna industrija tako močno razvita, da je mogla učinkoviteje konkurirati z nižjimi cenami. Vse te okoliščine so na Molinovo predilnico in tkalnico vplivale tako neugodno, da je morala napovedati stečaj. Na podlagi odloka trgovskega sodišča v Ljubljani N° 5493 z dne 22. novembra 1853 sta prevzela celo konkurzno maso s predilnico in tkalnico vred Jakob Konow, Lang & Comp., veletrgovina v Trstu, in Wertheimstein sel. Sohn na Dunaju, z namenom, da bi ustanovila delniško družbo, ki bi prevzela te tovarniške obrate. Medtem sta nova lastnika zaprosila, da bi se jima dovolilo provizorično nadaljevanje obrata, da ne bi ostali delavci brez kruha, kar jima je bilo odobreno 2. februarja 1854.²⁹

Dne 16. marca 1860 je dobilo podjetje deželno tvorniško koncesijo.³⁰ Prejšnjo barvarnico v Kamniku je leta 1860 opustilo.³¹

Pravila delniške družbe pa so bila odobrena od ministrstva šele 13. februarja 1862.³² Dne 3. oktobra 1863 je bila vpisana v trgovinski register »c. kr. privilegirana bombažna predilnica in tkalnica v Ljubljani d. d.« Njena delniška glavica je znašala 300.000 goldinarjev a. v., razdeljena na 300 delnic na ime po 1000 goldinarjev. Jakob Konow je imel 60 delnic, Heinrich Lang 60, William Moline 60 in konkurzna masa firme Wertheimstein & Sohn 120 delnic. Upravni svet je obstajal iz dveh »direktorjev«, ki sta bila vedno Tržačana.

Tudi pod vodstvom novih lastnikov od leta 1854 naprej se ne opaža večjega napredka, ki so ga onemogočili vojni dogodki (Krimska vojna in vojna v Italiji). Medtem ko je zaposlovala leta 1845 sama predilnica 293 delavcev³³, je bilo zaposlenih v predilnici in tkalnici skupaj leta 1856 335, leta 1858 290 in 1860 359 delavcev.³⁴ Enak zastoj se izraža tudi v produkciji.³⁵ Preje je izdelala v letih od 1854 do 1859:

1854	3300 centov
1855	2600 centov
1856	3300 centov
1857	3600 centov
1858	3200 centov
1859	2900 centov

Podobno sliko daje tudi produkcija bombažne tkanine, in sicer:

1854	27000 kosov
1855	25000 kosov
1856	30000 kosov
1857	33600 kosov
1858	30000 kosov
1859	26000 kosov

Navzlic temu pa je bila bombažna predilnica in tkalnica do leta 1872, ko je bila ustanovljena tobačna tovarna, najmočnejše industrijsko podjetje v Ljubljani.

Bombažna kriza s skrajno napetimi cenami za surovi bombaž,³⁶ in finančni polom leta 1873, sta neugodno vplivala na poslovne uspehe. Zaradi tega so pristopili k družbi v letih 1878, 1883, 1898 in 1905 razni novi družabniki, izključno Tržačani.³⁷

Podoba je, da je ljubljanska bombažna predilnica in tkalnica izdelovala dobro blago. Že na industrijski razstavi v Celovcu leta 1838 je bila odlikovana s srebrno kolajno. To odlikovanje je bilo potrjeno tudi na razstavah v Gradcu leta 1841 in v Ljubljani leta 1844. Tudi na svetovni razstavi na Dunaju leta 1873 je bila odlikovana, na vsedrjavni obrtno industrijski razstavi v Trstu leta 1882 je pa bila deležna odlikovanja z zlato svetinjo.³⁸

Na podlagi sklepa občnega zbora z dne 1. decembra 1906 se je delniška družba razšla. Dne 10. novembra 1910 je bila firma izbrisana v trgovinskem registru v Ljubljani češ, da ima svoj sedež v Trstu, kjer je tudi vpisana v trgovinskem registru in da je po zakonu nedopustno, da bi imelo podjetje registriran svoj sedež v Ljubljani in v Trstu.³⁹

Leta 1911 je bila predilnica in tkalnica v Ljubljani opuščena in so jo leta 1913 začeli podirati.⁴⁰

S tem je prenehalo po 72-letnem obstoju pomembno ljubljansko industrijsko podjetje, ki je bilo od začetka do konca v rokah tujih podjetnikov. Ti pa niso bili finančno tako močni kot tisti tuji kapitalisti, ki so osnovali na slovenskih tleh enaka podjetja, a so preživeli vse krize in obstojajo še danes kot starejša bombažna predilnica in tkalnica v Ajdovščini in mlajša v Preboldu.

V Preboldu je začel postavljati bombažno predilnico in tkalnico leta 1840 tržaški veletrgovec Gustav A. Uhlich.⁴¹ Protokolirana je bila 15. septembra 1842.⁴² Leta 1852 je dobila deželno tvorniško koncesijo.⁴³

Na slovenskih tleh zunaj današnjega območja SR Slovenije je bila postavljena leta 1849 mehanična bombažna predilnica in tkalnica v Stražiščah ob Soči pri Gorici. Ustanovljena je bila enako od tujih kapitalistov Ritter, Rittmeyer in komp. Tudi ta je preživela vse krize in obratuje še danes.⁴⁴

Od treh bombažnih predilnic in tkalnic, ki so bile ustanovljene v mejah današnje SR Slovenije, je bila leta 1846 najmočnejša tista v Ajdovščini, ki je porabila 941.728 funtov surovega bombaža. Ljubljanska je porabila 523.629 funtov in ona v preboldu 392.566 funtov.⁴⁵

Razen bombažne predilnice in tkalnice v Ljubljani so uporabljale bombaž tudi vatar-

nice. Prvi izdelovalec vate v Ljubljani je omenjen v petdesetih letih 18. stoletja.⁴⁶ Leta 1854 sta nastali dve vatařnici (Aichholzerjeva in Skribetova) na Glincah pri Ljubljani.⁴⁷ V Dobravi pri Ljubljani je bila mikalnica vate, ki je zaposlovala 3 ženske delovne moči.⁴⁸

S tiskanjem bombaževine sta se ukvarjala v Tržiču Jože Peharc in Kašpar Pollak, ki je tiskal modre kotone, perkale in robce.⁴⁹ S temi izvrstnimi izdelki, ki so se razpečevali tudi na Koroškem, Štajerskem in Trstu, je Tržič zaslovel v trgovinskem svetu.⁵⁰

OPOMBE

1. I. Slokar, *Geschichte der österr. Industrie*, str. 267 sl. — 2. Löwenthal, *Geschichte der Stadt Triest*, II, str. 12. — 3. I. Slokar, n.o.m. str. 283. — 4. MA Lj 208—209 1754—1789 6208 No. 2577; AS, Gub. a., fasc. 43, 1787—1791. — 5. Laibacher Zeitung od 18. novembra 1795. — 6. Mayer, *Statistik und Topographie des Herzogtums Kärnten* 1796, str. 126. — 7. I. Slokar, n.o.m., str. 268. — 8. I. Slokar, n.o.m., str. 315; Bericht über die Ausst. Graz, str. 16. — 9. MALj Reg. I fasc. 420; Laibacher Zeitung od 30. nov. 1837 R. Andrejka, *Mehanična bombažna predilnica in tkalnica*, Kronika I (1934) str. 137 in 186. — 10. Bericht der Ausstellung Klagenfurt 131, Ausst. Laibach 86.—AS, Gub. a., fasc. 27 1839 No. 4. — 11. AS, K. k. Provinzialhandelskommission, *Statistik* 1832—1852. — 12. MALj, Reg. I fasc. 393. — 13. AS, Gub. a. fasc. 29 1825 No 29. — 14. Tafeln zur Statistik der österr. Monarchie 1845/46. — 15. Anhang zur Laibacher Zeitung od 29. febr. 1840; MALj, Reg. I fasc. 558 — 16. MALj Reg. I fasc. 393, Tafeln zur Statistik d.ö.M. 1845/46. — 17. Bericht der Handels u. Gewerbekammer Laibach für 1853 str. 35. — 18. MALj, Reg. I fasc. 401. — 19. MALj, fasc. 30 1837 in fasc. 48 1837. — 20. Prim. Slokar, *Gesch. der österr. Industrie* str. 120—125. — 21. Tafeln zur Statistik der österr. Monarchie 1851. — 22. Bericht der Grätzer Handels u. Gewerbekammer für die Jahre 1860—62, str. 15. — 23. AS, Gub. a. fasc. 31—48 1840 No. 8775. — 24. Bericht der Handels-u. Gewerbekammer Laibach für 1853 str. 35. — 25. Razglas v 39. dokladnem listu Novic od 16. XII. 1850. — 26. Bericht der Handels-u. Gewerbekammer Laibach für 1853 str. 35. — 27. Hundert Jahre Wirtschaftsentwicklung Oesterreichs str. 129. — 28. Bericht der Handels-u. Gewerbekammer Laibach für das Jahr 1853 str. 44. — 29. Nam. a., fasc. 21—23; AS, MALj, Reg. I fasc. 562 in fasc. 20 1853. — 30. MALj, Reg. I fasc. 745. — 31. Bericht der Handels u. Gewerbekammer Laibach für das Jahr 1870 str. 90. — 32. MALj, XV/2. — 33. Tafeln zur Statistik 1845/46. — 34. MALj, Reg. I fasc. 669 in Bericht der Handels-u. Gewerbekammer Laibach für 1854—56 str. 65—69. — 35. Bericht der Handels-u. Gewerbekammer Laibach für 1854—56 str. 49 in 1857—60 str. 65. — 36. Bericht der Grätzer Handels-u. Gewerbekammer für 1860—1862 str. 204—296. — 37. R. Andrejka, *Mehanična bombažna... Kronika I* (1934) str. 186. — 38. Bericht über sämtliche Erzeugnisse... Auss-

tellung Klagenfurt 1838. Bericht über sämtliche Erzeugnisse... Ausstellung Graz 1841. Bericht über sämtliche Erzeugnisse... Ausstellung Laibach 1844. Laibacher Wochenblatt od 16. oktobra 1880. Novice 1873 str. 288, Novice 1882 str. 313. — 39. Trgovinski register v Ljubljani. — 40. R. Andrejka, n.o.m., str. 186 sl. — 41. Innerösterreichisches Industrie u. Gewerbeblatt 1840 str. 168 in 311. — 42. Statistischer Ausweis der Grätzer Handels-u. Gewerbekammer für 1854 str. 138. — 43. Fr. Hlubek, Ein treues Bild des Herzogtums

Steiermark, str. 322. — 44. Carl Freiherr Czoernig, Die Stadt Görz zunächst als klimatischer Kurort, Wien, 1874 str. 105 in Czoernig, Das Land Görz und Gradisca, Wien 1873 str. 96. — 45. Tafeln zur Statistik der ö. Mon. 1845/46. — 46. MALJ, Urbarji 1752-1756. — 47. Stat. Bericht der H.-G.K. Laibach für 1870 str. 88. — 48. Bericht der H.-G.K. Laibach für 1857-60 str. 9 in 66. — 49. Bericht über die Ausstellung Laibach 1844 str. 76 in 79. — 50. Bericht der H.-G.K. Laibach für 1852 str. 75.

